

BOBURNOMA – MEMUAR ASAR

*FDU filologiya fakulteti
3-bosqich talabasi
O'ktamova Gulsevar*

Anotatsiya. Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari memuar janrining yorqin namunasi sifatida atroflicha tahlil qilinadi. Asarning yaratilish tarixi, badiiy-uslubiy xususiyatlari, tarixiy va ilmiy ahamiyati, shuningdek, o‘zbek adabiyoti hamda jahon adabiyotidagi o‘rni haqida batafsil ma’lumot berilgan. “Boburnoma”ning memuarlik belgilari — birinchi shaxsdagi bayon, aniq faktlar, kuzatuvchanlik, subyektiv munosabatlar va badiiy tasvirlar misolida izohlangan. Tadqiqot davomida asarning tarixiy manba sifatidagi qimmatini ham ko‘rsatilib, Bobur ijodining o‘ziga xosligini namoyon etuvchi jihatlar yoritilgan. Mazkur maqola “Boburnoma”ni adabiy, tarixiy, lingvistik va madaniy nuqtai nazardan chuqur o‘rganishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Boburnoma, memuar janri, Zahiriddin Muhammad Bobur, tarixiy manba, badiiy uslub, o‘zbek adabiyoti, Sharq adabiyoti, xronika, geografik tasvirlar, tarixiy-badiiy asar.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of Zahiriddin Muhammad Babur's "Boburnoma" as a vivid example of the memoir genre. Detailed information is provided on the history of the work's creation, artistic and stylistic features, historical and scientific significance, as well as its place in Uzbek literature and world literature. The memoir features of "Boburnoma" are explained on the example of a first-person narrative, specific facts, observation, subjective relationships, and artistic images. During the study, the value of the work as a historical source is also shown, and aspects that demonstrate the uniqueness of Babur's work are highlighted. This article serves to deeply study "Boburnoma" from a literary, historical, linguistic, and cultural perspective.

Keywords: Boburnoma, memoir genre, Zahiriddin Muhammad Babur, historical source, artistic style, Uzbek literature, Eastern literature, chronicle, geographical images, historical and artistic work.

Kirish. O‘zbek adabiyotining durdona namunalaridan biri bo‘lgan “Boburnoma” nafaqat o‘z davrining tarixiy voqealarini aks ettiruvchi manba, balki turkiy adabiy merosning eng yuksak badiiy-memuar asarlaridan biri hisoblanadi. Zahiriddin Muhammad Bobur — iste’dodli shoir, zabardast sarkarda, davlat arbobi va mohir tabiatshunos bo‘lishi bilan birga, nozik kuzatuvchanlikka ega ijodkor sifatida ham dunyo adabiyoti tarixida uzilmas iz qoldirgan.

“Boburnoma” o‘zining aniq faktlarga boy, sodda, lekin nafis uslubda yozilganligi, voqealarni bevosita muallif ko‘rganidek tasvirlashi bilan memuar janrining yorqin namunasi sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu asarda Boburning bolalik davri, Farg‘ona taxti uchun kurashlari, Movarounnahr siyosiy voqealari, Hindiston zabti, tabiat, odamlar xarakteri, urf-odatlar, geografik joylar va o‘sha davr madaniy hayoti badiiy hamda tarixiy uyg‘unlikda tasvirlangan.

Ushbu maqolada “Boburnoma”ning memuar sifatidagi belgilarini, badiiy uslub xususiyatlarini, tarixiy ahamiyatini va jahon adabiyoti hamda tarixshunosligidagi o‘rnini batafsil yoritib beramiz.

“Boburnoma”ning yaratilish tarixi. Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) tomonidan yozilgan “Boburnoma”ning yaratilish tarixi asarning o‘ziga xosligini belgilovchi muhim omildir. Asar Boburning hayoti davomida bosqichma-bosqich yozilgan bo‘lib, taxminan 1494–1529 yillarni o‘z ichiga oladi. Bobur 12 yoshida taxtga o‘tirganidan boshlab, ko‘plab siyosiy voqealarga guvoh bo‘lgan va ularni o‘z daftarlari, kundaliklari shaklida qayd etgan.

Asar dastlab “Vaqoye”, “Tuzuk”, “Boburiylar tarixi” kabi nomlar bilan yuritilgan bo‘lsa-da, keyinchalik xalq orasida “Boburnoma” nomi keng tarqalgan. Boburning o‘zi esa “Vaqoye” va “Tarix” degan nomlarni ishlatgan. Boburnomada 1494-1529-yillarda Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonda sodir bo‘lgan tarixiy-siyosiy voqealar yilma-yil o‘ta aniqlik bilan bayon qilingan bo‘lib, ular muallif hayoti va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. “Boburnoma” o‘zida bayon qilingan voqealar jarayoniga ko‘ra 3 qismga: Boburning Movarounnahr (1494-1504), Afg‘oniston (1504-1524) va Hindiston (1524-1530)dagi hukmdorlik davriga bo‘linadi. Birinchi qismda Boburning otasi-temuriylarning Farg‘ona ulusi hokimi Umarshayx Mirzo (1461-1494) xususida hamda Boburning Farg‘ona taxtiga o‘tirishi (1494-yil iyun), ammo Temuriylar davlatida avj olgan taxt uchun kurash oqibatida o‘z ulusidan mahrum bo‘lishi (15-asr 90-yillari), Samarqand uchun Shayboniylarga qarshi olib borgan jangu jadallari (1497-1501)ning behuda ketishi va nihoyat, toju taxtdan butunlay ajrab, Hisor tog‘lari orqali taxminan 250 navkar bilan Afg‘onistonga yuz tutishi (1504) haqidagi voqealar batafsil zikr qilingan. Ikkinchi qismda Boburning Kobulni zabt etgani, so‘ng u yerda mustaqil davlat tuzgani (1508), Eron shohi Ismoil Safaviyning harbiy yordami bilan Samarqandni yana ishg‘ol qilgani (1511), lekin shayboniylar (Ubaydulla Sulton, Muhammad Temur Sulton va Jonibek Sulton)dan yengilib (1512), Kobulga qaytgani, keyin esa Hindistonni zabt etishga hozirlik ko‘ra boshlagani xususidagi voqealar bayon etilgan. Uchinchi qism esa Boburning Dehli sultoni Ibrohim Lo‘diyning mag‘lub etib, Shim.Hindistonni bosib olgani (1526) va Boburiylar davlatini barpo qilgani haqidagi ma’lumotlardan iborat. Muallif hind yerlarida hukmronlik qilgan davrida, o‘zining so‘nggi yillarida asarni to‘ldirish, tartibga keltirish bilan shug‘ullangan. Boburning:

“Bu kitobni o‘zim ko‘rganimni yozdim...” — degan fikri asarning memuarlik mohiyatini yanada mustahkamlaydi.

“Boburnoma” — memuar janrining yorqin namunasi. Boburdan bizga uning devonlari, “Boburnoma”si, bir qator ilmiy-tarixiy, diniy – falsafiy, axloqiy – ta’limiy ruhdagi asarlaridan iborat meros qoldi. “Boburnoma” o‘zining janri bilan birinchi navbatda avtobiografik xususiyatga ega bo‘lib, bu o‘z davrida nisbatan yangi va noyob janr hisoblangan. Bobur o‘z hayotini tasvirlay turib, o‘zining tarixiy va shaxsiy kuzatishlarini birlashtirgan. Bu janrda yozilgan asar, boshqa o‘zbek klassik adabiyotlari uchun yangi adabiy yo‘nalishlarni ochgan. Bobur “Boburnoma”ni turkcha, forscha va arabcha tillarda mukammal o‘zlashtirgan holda yozgan. Asar turkcha bo‘lsa-da, unda forscha va arabcha so‘zlar va iboralar ko‘plab uchraydi. Bu, o‘z davrida turkcha tilni yuqori darajada rivojlantirish va o‘zbek tilining adabiy salohiyatini kengaytirishga yordam berdi. Boburning til ishlatishidagi soddalik va ifodali tarz, asarning o‘qish va anglash uchun qulayligini ta’minlagan. “Boburnoma”da Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Shayxim Suhayliy, Husayn Ali Tufayliy, Osafiy, Binoiy, Sayfiy Buxoriy, Ohiy, Muhammad Solih kabi o‘nlab ijodkorlar, Xoja Abdullo Marvari, Qul Muhammad Udiy, Shayx Noyiy, Yusuf Ali, Mullo Yorak, Shohquli G‘ijjakiy, Husayn Udiy, Behzod, Shoh Muzaffar kabi ko‘plab san’atkorlar tavsif etilib, ularning ijodiy faoliyatlariga xolis baho beriladi. Jumladan, Alisher Navoiy haqida shunday deyiladi: “Alisherbek naziri yo‘q kishi edi. Turkiy til bila to she’r aytibturlar, hech kim oncha ko‘p va xo‘b aytqon emas”.

Bobunomaning tarixiy ahamiyati. “Boburnoma”ning tarixiy ahamiyati juda keng qamrovli bo‘lib, u nafaqat o‘z davrining siyosiy-ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi memuar, balki sharq tarixshunosligining eng ishonchli manbalaridan biri sanaladi. Asarning eng katta qimmat shundaki, unda Zahiriddin Muhammad Bobur voqea-hodisalarni birinchi qo‘l manba sifatida, ya’ni o‘zi bevosita guvoh bo‘lgan tarzda tasvirlaydi. Shu bois “Boburnoma” XV–XVI asr Movarounnahr, Afg‘oniston va Hindiston hududlaridagi siyosiy jarayonlarni real faktlar asosida ochib beradigan nodir tarixiy hujjat hisoblanadi. Bobur juda xolis, haqqoniy va shafqatsiz haqiqatparast tarzda o‘z davr hukmdorlari, amir-umaro, lashkarboshilar va voqealar haqidagi fikrlarini yozganligi bilan asar ishonchliligi yanada ortadi.

Bu asar o‘z mazmuni bilan keng geografik va etnografik ensiklopediya vazifasini ham bajaradi. Bobur tabiati nihoyatda kuzatuvchan, ilmiy tafakkurga ega inson bo‘lgan. U yashagan va bosib o‘tgan hududlarning tabiati, iqlimi, daryolari, tog‘lari, o‘simlik va hayvonot dunyosi, shaharlar tuzilishi, aholining urf-odatlar haqida shu qadar aniq va batafsil ma’lumot beradi-ki, ko‘plab tavsiflar hozirgi ilmiy izlanishlar uchun ham o‘z qiymatini yo‘qotmagan. Ayniqsa, Hindiston haqidagi tasvirlar — uning iqlimi, mevalari, o‘simliklari, mahalliy xalqlar hayoti va turmushi haqida berilgan kuzatuvlar nihoyatda noyobdir.

“Boburnoma” Temuriylar sulolasining so‘nggi bosqichi, Shayboniylar kuchayishi, Movarounnahr taqdirini belgilagan janglar, Boburning Afg‘oniston orqali Hindistonga yurishlari, Boburiylar davlatiga asos solish jarayonlari kabi yirik tarixiy voqealarni batafsil ifodalaydi. Bu jarayonlarning barchasi Bobur qalamida nafaqat yodnoma sifatida, balki siyosiy tahlil ruhi bilan ham berilgan. Shuning uchun asar o‘sha davrning harbiy san’ati, diplomatik munosabatlari, davlat boshqaruvi, iqtisodiy hayoti haqida ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, “Boburnoma” muallifning shaxsiy dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, davlat boshqaruvi haqidagi fikrlari, adolat, sadoqat, halollik kabi tushunchalarga munosabati bilan ham qimmatlidir. Boburning samimiyati, rostgo‘yligi, o‘z kamchiliklarini ham yashirmay yozishi uni boshqa tarixiy asarlardan ajratib turadi. Bu kitob orqali biz Bobur shaxsini faqat sarkarda yoki shoh sifatida emas, balki nozik didli adib, olim, kuzatuvchan tabiatshunos sifatida ham tanib olamiz.

Bugungi kunda “Boburnoma” jahon ilm-fanida ham yuksak baholangan bo‘lib, u ko‘plab yirik tillarga tarjima qilingan, sharqshunoslar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Jahon olimlari asarni Sharq tarixnavisligining eng haqqoniy, eng mukammal memuarlaridan biri deb tan oladilar.

Xulosa. “Boburnoma” — nafaqat bir zamonning tarixi, balki butun bir madaniyatning badiiy va ma’naviy qomusi. Asar memuar sifatida muallifning hayotiy tajribasiga asoslanadi, tarixiy voqealarni bevosita kuzatuvchi nigohi bilan yoritadi, faktlar va badiiy tasvirning o‘ziga xos uyg‘unligi bilan ajralib turadi, tilning soddaligi va nafisligi bilan o‘quvchini o‘ziga rom etadi. “Boburnoma” o‘zbek adabiyotidagi eng ulug‘ obidalar qatoridan munosib o‘rin olgan bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. U o‘zbek xalqining tarixiy xotirasi, madaniy merosi, badiiy tafakkurining yorqin namunasi sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2018.
2. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma (faksimil va izohli nashr). — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2013.
3. Fitrat, A. Bobur va uning asarlari. — Toshkent: O‘zFAN nashriyoti, 1994.
4. Bertels, E. E. O‘zbek adabiyoti tarixi bo‘yicha tadqiqotlar. — Moskva: Nauka, 1965.
5. Shamsiev, P. Bobur va boburiylar davri adabiyoti. — Toshkent: Fan, 1983.
6. S. Ayni. Boburnoma haqida. — Dushanbe: Adib, 1972.
7. Mukhtarov, A. Boburnoma: Til, uslub va tarixiy manba sifatida o‘rganish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
8. Lane, J. & Leyden, W. The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor. — London: Oxford University Press, 1921.
9. Eraliev, A. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. — Toshkent: Universitet, 2010.
10. Qosimov, B. O‘zbek adabiyoti tarixi. 2-jild. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2005.